

Альбіна КОВТУН

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

Українська релігійна лексика в газетних номінаціях-словосполуках

У мові постійно триває процес переходу нейтральних слів у емоційні¹, з-поміж яких є й детермінологізовані різногалузеві лексеми, що в сучасній українській мові становлять приблизно 15 %². Такий процес помічено в лексиконах не лише української мови: „Фукційна варіантність за опозицією науковий стиль vs загальнолітературний стиль може відбуватися в зворотному напрямку – по лінії детермінологізації. Цей процес відзначається більшою активністю на сучасному етапі розвитку англійської мови порівняно з термінологізацією”³. Спочатку спеціальна одиниця починає функціонувати у невластивій сфері як звичайне слово, поступово втрачає суворо визначену системність, однозначність, набуваючи емоційно-експресивного забарвлення. „Мотивована похідна лексика незмінно перебуває від пильною увагою мовознавців, – зауважують дослідники. – І це цілком зрозуміло, адже саме мотивовані слова, або слова з подвійною референцією становлять найпотужніший динамічний шар в лексиконі будь-якої мови”⁴.

Процес актуалізації в сучасній українській мові релігійної лексики передбачає її повернення після тривалого перебування на периферії суспільної свідомості (відродження „втрачених у процесі історії суспільних реалій, культурних цінностей і духовних традицій українського народу”⁵). Оновлення релігійної лексики у мовленні засобів масової інформації (далі ЗМІ) – явища закономірне, оскільки саме ЗМІ „віддавна формували так званий літературний стандарт

¹ В. Русанівський, *Структура лексичної і граматичної семантики*, Київ 1988, с. 55.

² Н. Стратулат, *Дериваційні та семантичні неологізми в лексичній системі української мови (на матеріалі тлумачного Словника української мови в 20-и томах): автореф. дис. ... канд. філол. наук*, Київ 2009.

³ В. Заботкіна, *Новая лексика современного английского языка*, Москва 1989, с. 78.

⁴ Н. Клименко, С. Карпіловська, Л. Кислюк, *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*, Київ 2008, с. 35.

⁵ С. Бибики, *Динаміка лексичної норми [в:] Літературна норма і мовна практика*, за ред. С. Єрмоленко, Київ 2013, с. 124.

мови”⁶. Разом з тематичним пересуванням релігійних лексем із периферійної зони до приядерної у ядрі лексичної норми формується також зміна соціальної оцінності релігійних лексем, активність якої в українській пресі свідчить про можливість вибору й популяризацію різних віросповідувань в Україні, свободу слова, демократизацію лексичних норм номінації, піднесення рівня освіченості носіїв мови та розширення ролі книжності. До мовних актів вторинного номінування кого- або чого-небудь із нерелігійної сфери сучасні автори залучають як загальновідому релігійну лексику, що зумовлено орієнтацією журналістів на чисельний загал, так і екзотичну, яка є виявом інтелектуалізації сучасних ЗМІ.

Дослідження, спрямовані на з’ясування специфіки поповнення сучасного словника семантичними відрелігійними дериватами у ЗМІ як одному з різновидів національної мови, мають наразі спорадичний характер. О. Стишов зауважує, що „у новітній період розвитку української мови завдяки функціонуванню в публіцистичних текстах зазнали детермінологізації також окремі вузькофакхові терміни з інших спеціальних терміносистем. Це стосується конфесійної лексики”⁷, і наводить приклади: *інквізиція*, *індульгенція*, *іконостас* та *причастити*. М. Навальна констатує наявну в інтернет-виданні „Українська правда” „тенденцію до вживання конфесійної лексики в переносному значенні, а також у заголовках як засіб привернення уваги споживачів інформації”⁸. У мові ЗМІ дослідники спостерігають порушення законів семантичного сполучення релігійних лексем, спричинені бажанням журналістів створити нові, експресивні мовні засоби. Не такі суворі, як у літературній мові, чинні закони у мові преси дають змогу експериментувати зі словами релігійної сфери, попри те, що „можливо, мовна свідомість читачів газет та журналів сприйме ці новації як модний штамп або чергову одноденку, а декого журналісти образять некоректними (щодо релігійних почуттів) дослідями з цією специфічною лексикою”⁹.

Мета статті – з’ясувати особливості стильової транспозиції релігійних лексем, що входять до новоутворених метафорних номінацій-словосполук у сучасних українських ЗМІ, зокрема в тижневику „Дзеркало тижня” (ДТ), газетах „День” (Д), „Українська правда” (УП), „Український кур’єр” (УК), „Українська літературна газета” (УЛГ) та ін.

Журналісти часто будують словосполучення, залучаючи до їх складу релігійну лексему, щоб увиразнити певну характеристику, зосереджену здебільшого в іншому компоненті цього семантико-синтаксичного об’єднання. Читач

⁶ Н. Клименко, *Op. cit.*, с. 6.

⁷ О. Стишов, *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*, Київ 2005, с. 236.

⁸ М. Навальна, *Лексика конфесійного стилю в нових функціонально-стилістичних виявах (на прикладі мови інтернет-видання „Українська правда”)* [в:] *Науковий вісник Чернівецького університету*, за ред. М. Поповича, Чернівці 2013.

⁹ О. Годор, *Конфесійна лексика у мові періодики* [в:] „Культура слова”, вип. 59, 2001, с. 77–78.

сприймає словосполуку як оригінальне ціле. Так, у публіцистичних метафорах ніби вдруге оживають лексеми **рай** „перен. чудове, спокійне, щасливе життя” (СУМ-1: 945) і **пекло** „перен. умови, перебування в яких нестерпне”, „перен. Про моральні страждання, які хто-н. зазнає” (СУМ-1: 727), які поєднуються із незвичною для них лексикою: *За часів Вашого прем'єрства Словаччину називали „інвестиційним **расм**” („перен. країною, сприятливою для інвестицій”.* – А. К.) (УП, 26.11.2014); *Режисери „кінематографічного **раю**” („перен. країни з великим кінематографічним ресурсом”) так часто називають Францію* (ДТ, 2005, № 15); (...) *єгиптяни побудували туристичний **рай** („перен. успішний туристичний бізнес”) у буквальному значенні слова на піску* (ДТ, 2005, № 11); *„Податковий **рай**” („перен. сприятливі податкові умови”) у вітчизняному курені?* (ДТ, 2013, № 7); (...) *сімдесят з гаком років голодоморила в радянському „**раю**” („перен., ірон. щасливому житті за СРСР”)* (ДТ, 2008, № 43); *Цією „дорогою життя” могли б скористатися, щоб утекти з комуністичного „**раю**” („перен., ірон. безтурботного життя за комунізму”)* (ДТ, 2013, № 10); (...) *їх банально обдурили, обіцяючи після „референдуму” **рай земний** („перен., ірон. безтурботне життя вже зараз, а не після смерті”)* (УК, 2014, № 8); (...) *все не так просто навіть у скандинавському **раю** („перен. щасливому скандинавському житті”)* (УЛГ, 2012, № 12); (...) *сповідь українця, що жив і злов'яз на території **голодоморного пекла** („перен. нелюдського життя, спричиненого мукою голоду та смертю”)* (Д, 2013, № 77); (...) *пройшов усі кола **пекла сталінських таборів** („перен. нестерпного життя у сталінських таборах”)* (УЛГ, 2012, № 16); (...) *в **пеклі Другої світової** („перен. жажливого воєнного життя”) намагалися здобути-вибити-виторгувати незалежність для своїх народів* (Д, 2013, № 33); *Коли Марина Цветаєва писала свої „токоударные” вірші про гетто, душа її палала в **пеклі радянської ідеологічної долероздрібнювальної машини** („перен. жорстокого, негуманного ставлення радянської влади до людей”)* (Д, 2014, № 167); (...) *опинився у самому „**пеклі**” **Чорнобіля** („перен. епіцентрі чорнобильських подій”)* (...) *також оператор Костянтин Дурнов* (ДТ, 2009, № 15); (...) *сім кіл **чиновницького пекла** („перен. нестерпного життя, спричиненого вказівками чиновників”)* (ДТ, 2006, № 7); *Насправді ж це таємниче божество – уособлення **шахтарського пекла** („перен. важкого шахтарського життя”), оскільки „маркшейдер” – це той, хто відповідає за підземні комунікації* (ДТ, 2009, № 35); (...) *розтерта ступня була несерйозною травмою після **іловайського пекла** („перен. жажливих іловайських подій”)* (Д, 2014, № 186).

Заміна в словосполуках звичних лексем новими, релігійно-метафоричними (не іловайські **події**, а іловайське **пекло**) помітно підсилює семантику номінацій-словосполук та їхній експресивно-оцінний відтінок. Так, **апокаліпсис** у метафоричному значенні „катастрофа” в багатьох номінативних словосполуках успішно замінює одну з таких лексем, як *трагедія, лихо, потрясіння, жах, жахіття, страхіття, кошмар, крах, знищення, загибель, смерть*, відображаючи найвищий рівень трагічних наслідків несподіваного лиха, що спіткало

людей, суспільство, природне середовище та ін.: *Фінансовий апокаліпсис* (ДТ, 2012, № 45); (...) ніхто з такою жахливою точністю не змалював *апокаліпсис голоду*, який обертає людину на неусвідомлений каннібалізм (УЛГ, 2011, № 2 (34); *Земля перестала родити, наступає кліматичний апокаліпсис* (УЛГ, 2011, № 11) та ін.

Регулярне використання у певній номінативній сполуді релігійної лексики в одному метафоричному значенні зумовило свого часу творення багатьох стійких висловів, зокрема перифраз: *Майдан, безумовно, змінив країну. Неймовірно зроста довіра до медиків, яких назвали ангелами в білих халатах* (ДТ, 2014, № 13); *А письменники ж вважають себе моральнішими за газетярів, телевізійників, вони ж, як то кажуть, інженери людських душ* (УЛГ, 2012, № 11). До залучення таких усталених словосполук сучасні мовці підходять творчо: (...) працюють у *храмі мистецтва* – *Оперному театрі* (Д, 2014, № 231); Їхній „*храм бойового мистецтва*” має урочистий вигляд. *Заняття починається вигуком „Слава Україні!”* (ДТ, 2009, № 22); (...) *покласти смерть дорогої їй людини на оltар медичної науки* (ДТ, 2009, №14); *Не вірить світ у світову війну та масштабну агресію Путіна. Так само, як не вірить в нашу державність. Ми маємо волонтерів, маємо героїв і військових від Бога, але, на жаль, ми лише народжуємось як політична нація, і сусід явно не хоче нашої появи на світ* (Д, 2014, № 206) та ін.

У ЗМІ функціонує низка релігійних лексем, за допомогою яких журналісти, крім заміни ними одного з компонентів уже відомих словосполук, формують нові метафоричні номінації-словосполучки. І перші, й другі в перспективі можуть усталитися. У нових номінативних словосполучках функціонують релігійні лексеми двох видів: 1) ті, у яких відбулися незначні семантичні зміни, що не дестабілізували внутрішніх форм релігійних слів (тому номінації-словосполучки, до складі яких вони ввійшли, – це не залежні, зрозумілі в різних контекстах публіцистичні метафори); 2) ті, що істотно змінили свою семантику, і тому для розуміння нової номінації потрібен контекст, тобто контекстно залежні.

За нашими спостереженнями, первинну семантику релігійних лексем дестабілізувати не просто; більшість новоутворених номінацій-словосполук з релігійними компонентами розпізнавані українцями без контекстів. Подібно до того, як Росію, називають *третім Римом* (*Русь пройшла майже тисячолітній шлях страшного своїми мученнями становлення „наднароду”*). У надрах цих мучень визрівала месіанська ідея *Третього Рима*, за висловом Даниїла Андрєєва, „амальгама православно-религиозной исключительности” (ДТ, 2014, № 18), а Константинополь (нині Стамбул), як відомо, – *другим Римом*, Україну іменують *четвертим Римом* та *християнською Меккою*: *Від зовні прозаїчного проекту „Шляхи України” ... До дуже піднесеної ідеї „Україна соборна”, що обіцяла перетворити Україну на християнську Мекку, на четвертий Рим* (ДТ, 2009, № 31). Лексема *Мекка* первісно означала „священне місто мусульман (місце народження пророка Магомета, найвідоміше місто сучасної Саудівської Аравії)“;

а **Рим** – „головний осередок західного християнства – католицизму (столиця Стародавнього Риму, теперішня столиця Італії)”. У перифразах *християнська Мекка* і *четвертий Рим* релігійні топоніми *Мекка* та *Рим* – це узагальнені образні назви зі значенням, близьким до первісного, – „перен. священна земля”. Перифрази *християнська Мекка* та *четвертий Рим* мають семантику „перен., уроч. священна християнська земля Україна”.

Для називання України та її столиці залучають й інші лексеми релігійного змісту, не актуалізуючи в їхніх семантичних структурах „географічних” конкретизаторів. Так, релігійний топонім **Єрусалим** – назва столиці сучасного Ізраїлю – у словосполуках *Другий Єрусалим* і *Новий Єрусалим* не втрачає внутрішньої форми, пов’язаної, по-перше, з центром трьох світових релігій – християнства, іудаїзму та мусульманства, що нагадує прочанам про рівність перед Всевишнім, а, по-друге, з центром паломництва християн з усього світу. Топонім **Єрусалим** у поєднанні з означеннями *другий* і *Новий* пристосовує свою первинну релігійну семантику без помітних семантичних зрушень для реалізації нової мети – називання столиці України Києва: „перен., уроч. центр релігійного паломництва, у якій уживаються вірники різних конфесій (для Києва – кількох православних)”, а перифрази *Другий Єрусалим*, *Новий Єрусалим* – це „перен., уроч. столиця православ’я Київ”: *Поряд з Києвом – „другим Єрусалимом”, всесвітньо знаним центром релігійних і туристичних паломництв, та столицею України, яка розбудовується, в тому числі й сучасними церковними спорудами, що вже стали відомі, – є й Київ менш відвідуваних сакральних місць, місцинок та куточків, котрі по-своєму також дуже цікаві* (ДТ, 2010, № 19); *Києвоцентризм Церкви означає її зрілість, її вкоріненість у давню церковну традицію Києва як „другого” або „Нового Єрусалиму” (...)* Тим більшим гріхом проти цього *Нового Єрусалиму* стала людська пиха та жадоба до влади (ДТ, 2010, № 23).

Для нової назви української столиці журналісти використовують релігійну номінацію *хрещальна купіль* у складі словосполучки *спільна хрещальна купіль*, імовірно, замінюючи лексему *колиска* у звичній словосполучці *спільна колиска*, образність якої стерлася за час панування великодержавного російського шовінізму: (...) *не відкладаючи в довгу шухляду, привітали російські танки мінімум – у Криму, максимум – на вулицях „нашої спільної хрещальної купелі”* (ДТ, 2014, № 7). Тут *хрещальна купіль* („*Купіль. церк. посудина з водою, в яку опускають дитину при церковному обряді хрещення*” (СУМ–1: 481) реалізує нове значення „перен., уроч. батьківщина, місце виникнення”, зберігаючи свою внутрішню форму, пов’язану з початком життя (у контексті – утворення народів), а метафорословосполучка *спільна хрещальна купіль* – це „перен., уроч. спільна батьківщина, місце виникнення і розвитку чого-небудь”. Заміна професійною лексикою синонімів, звичайних для певного функціонального стилю мови, нейтральних в ньому за своїм стилістичним потенціалом, на думку мовознавців, є своєрідним перемиканням мовного коду, „суміщення несумісного”,

непередбаченого, що „завжди сприяє формуванню в номінаціях виразних експресивно-оцінних конотацій”¹⁰.

Столицю України називають також *духовною матір'ю міст руських*: *Історія ніби зробила повне тисячолітнє коло і знову повернулася до Києва – духовної матері міст руських* (ДТ, 2010, № 23). Персоніфіковану метафору „столиця – немов *духовна матір*” (як, до речі, й метафора *батько* із семантикою „засновник”, що усталилася для непрямого найменування Т. Шевченка: *Батьком української літературної мови ми вважаємо Тараса Григоровича Шевченка* (О. Корнійчук) сформовано на основі спільної семи ‘початок’. Перифраза *духовна матір міст руських* – це „перен., уроч. столиця давніх міст руських Київ”, а *духовна матір* – „засновниця”.

Удалим семантичним утворенням є метафорична номінація *духовний батько* у значенні „перен. учитель, провідник“, що втілює актуалізацію семантичного пучка: ‘початок’, ‘мудрість’, ‘досвід’, ‘опікун, заступник’, ‘учитель’, ‘провідник’ та ін. Це значення частіше, ніж „перен. засновник”, залучають для образних іменувань Т. Шевченка (...) *духовний батько українського народу* (Гетьман, 2011, №1–2 (37), (...) *духовний батько нації* (Вісник Розділля, 2009, № 8) та будького з авторитетних осіб (*І, зізнавшись, що ця людина* (Є. Сверстюк. – А. К.) *була для неї духовним батьком, опертям у житті, Віра Йосипівна навела слова Івана Михайловича Дзюби: „А тепер нам належить почути його. Це є наш обов’язок”* (Д, 2015, № 4). Використання лексеми *батько* замість *керівник, провідник, ватажок* сприяє кращому фокусуванню на сукупності позитивних, гідних поваги якостей наставника, учителя, а також герметизує думку, хоча інколи журналісти навпаки намагаються нанизати побільше додаткових тлумачень-конкретизаторів: *Інтелегенція традиційно продукує критичне ставлення до влади, усвідомлюючи свою місію духовного провідника свого народу, сповідника свободи, правди, добра і справедливості* (Д, 2015, № 9). Перифраза *духовний батько* „перен., уроч. учитель, провідник” у контекстах зазвичай набуває конкретики в характеристиці не лише постатей окремих особистостей, визнаних мовцями за їхню світоглядну позицію (*духовний „пов’язаний з внутрішнім психічним життям людини, її інтелектуальною природою, моральним світом (на противагу її фізичній, тілесній сутності)”* (СУМ–1: 260), але й загальних назв осіб, пов’язаних зі служінням релігійному культу (*духовний „який стос. релігії, церкви, належний їм”* (СУМ–1: 260): *Адже для того, щоби здійснити своє історичне призначення – об’єднати під омофором єдиного духовного батька Правобережну та Лівобережну Україну – проголошення Патріархату мало би спиратися на певну історіософську концепцію. Концепцію, яка допомогла б Сходу та Заходу відмовившись від регіональної самодостатності пізнати своє давнє коріння у Києві* (ДТ, 2010, № 23). Така багатозначність словосполучки *духовний батько* в українських ЗМІ засвідчує,

¹⁰ Н. Клименко, Є. Карпіловська, Л. Кислюк, *Op. cit.*, с. 92.

що в мовленні одна номінація-словосполука може функціонувати як із семантикою, закріпленою у свідомості українців за одним конкретним суб'єктом, так і стосуватися інших.

У ЗМІ використовують чимало прозорих за мотивацією, стилістично-урочистих метафоричних номінацій-словосполук з лексемою *духовний*: *духовна стіна* „перен. несприйняття чужого світогляду, іншої моралі; бар'єр від них” (За словами правника Володимира Василенка, всі розвинені країни спираються на націоцентричний світогляд у формуванні своєї політики, тому без побудови Української *Духовної Стіни* нам не зберегти свою державу. І ніякий „європейський вал” Яценюка без „стіни *духовної*” не захистить наших кордонів (Кримська світлиця, 2015, № 58); *духовне здоров'я нації* „перен., уроч. світогляд нації, її мораль” (Турбуватися за *духовне здоров'я нації*, виховуючи її *духовне здоров'я*, не поспішає ніхто, бо ніхто зі „стурбованих” насправді не зацікавлений у тверезомислячому громадянинуві (ДТ, 2011, № 37); *духовний двигун* „перен., уроч. рушій формування позитивного світогляду, правильної моралі” (За словами „*духовних двигунів*” цього проекту – Бориса Войцехівського, народного художника, директора видавництва „Криниця” Леоніда Андрієвського та відомого громадського діяча Володимира Стадниченка, шевченківські і сквородинівські світлиці повинні бути сьогодні в кожному *навчальному закладі* України – від занедбаної сільської школи до престижного університету (ДТ, 2010, № 24) та ін.

Окрім узуалізованих метафоричних номінацій-словосполук, до складу яких входять відрелігійні неосемантизми, ЗМІ регулярно поповнюються контекстно залежними (індивідуально-авторськими) номінаціями-словосполуками. Звичайно, похідна семантика релігійної лексеми впливає з вихідної, однак нетрадиційність здебільшого експресивно-оцінної конотації в контексті її змінює. Контекст підказує характер семантичного зсуву та механізм переосмислення вихідних значень складників нової сполуки, визначає семантику нової номінації. Такі кількаслівні метафори здебільшого залишаються оказіональними, а, відповідно, нові значення релігійних лексем не закріплюються. Наприклад, у контексті *Лише двох несправедливо засуджених оголосять політичними ангелами во плоті з бездоганною репутацією, достойною нових кредитів МВФ* (ДТ, 2012, № 30) лексема *ангел* (у тексті – стійке словосполучення іменної групи *ангел во плоті*) набуває значення „перен., ірон. людина з нібито бездоганною репутацією” (у газетній статті ідеться про Ю. Тимошенко та Ю. Луценка, достойних підтримки народу (були несправедливо засуджені), і сумна іронія полягає в тому, що таких достойників *лише двоє*); номінація-словосполука *політичний ангел во плоті* „перен., ірон.-зневажл. політик, який намагається подати свою репутацію бездоганною” інтенсифікує іронічно-експресивну конотацію (відомо, що сучасний український політикум, на жаль, поки що допускає до свого кола мало відкритих, чесних, незаплямованих). Інший приклад контекстно залежних номінацій з релігійним компонентом: *Нематеріальне продається – місяцями*

навіть активніше, ніж матеріальне. Я вже не кажу про „релігію продуктів” або „віру в бренд” – про це написано кілометри тексту (ДТ, 2011, № 9), де релігія продуктів – це „перен., ірон. загальноприйняте тверде переконання у високій якості певної марки товару, хоча й не перевірене”. Творення такої номінації ґрунтується на видозміненій первісній семантиці лексеми *релігія* – „перен., ірон. категорична позиція не зовсім вмотивованого вибору чого-небудь”.

Характерно, що номінації іронічного плану властиві всім контекстно залежним метафоросполукам з релігійною лексемою і лише частково тих, які стали незалежними від контекстів, що, думаємо, можна вважати лінгвістичним мініфактом загальної тенденції використання українцями релігійної лексики поза релігійним стилем – більшим бажанням зберігати за релігійними знаками позитивні емоції, а не навпаки.

Іронічність, а подекуди й саркастичність, що притаманні публіцистичному стилю, набувають евфемістичної (непрямої, завуальованої) форми називання певного поняття метафоричною словосполучкою з релігійним компонентом: *радянський „рай”* „перен., ірон. щасливе життя за СРСР”; *комуністичний „рай”* („перен., ірон. безтурботне життя за комунізму” тощо. Частіше сучасні мовці демонструють незгоду з колишнім суспільним табу на певні лексично-неприйнятні вживання: *Кожен громадянин радянської імперії був зобов'язаний малку долучатись до державної „релігії” СРСР – атеїзму* (ДТ, 2005, № 22) – тут розвуальовання нібито прихованої інформації забезпечене словом у лапках „релігії” та ключем атеїзм: „релігія“ СРСР – „перен., ірон. безвір'я (атеїзм)”, а релігія – „перен., ірон. позиція, що виражає певне ставлення до теорії божественності створення світу”. *Вип'ють чарку несвятої з перцем / (Козакам прощають небеса), / А тоді вже з замілим серцем / Розглядають райські чудеса* (УЛГ, 2010, № 11) – евфемізм *несвята з перцем* „перен., ірон. горілка”, де *несвята* – „перен. недозволена”.

Авторські номінації-словосполучки, звичайно, містять не лише іронічне, але й урочисто-піднесене забарвлення та нейтральне: *Хвала життю – це єдина поетична релігія, яку вона поклала у підвалини сповіданого нею безгрішшя* (УЛГ, 2010, № 25 (31), де *поетична релігія* – „перен., уроч. тверде світосприйняття, погляди на життя когось-небудь, передані віршами”; *На порозі села степового / У зеленому храмі його / Помолюся Південному Богу / За столицю дитинства мого* (УЛГ, 2012, № 22), де *зелений храм* – „перен., уроч. територія з пишними, розкішними деревами, кущами, травами та іншою літньою зеленню, що викликає щире захоплення”. Словосполучкою *духовний туризм* глава УГКЦ патріарх Любомир Гузар фігурально номінує „перен. спілкування з метою пізнання різних світоглядів, поглядів на життя”: *Тепер ситуація інакша: тепер просто ідіть і спілкуйтеся. Свідомо спілкуйтеся з людьми, з якими ви живете, працюєте, відпочиваєте. Такий собі внутрішній туризм. Духовний туризм. Дивіться на Україну у різних обставинах: на Волині, на Сумщині, на Донеччині, на Кіровоградщині – ті самі люди, з тими самими*

проблемами (ДТ, 2011, №5). У наступному контексті метафора **духовний концтабір** – це „перен. цілковите обмеження будь-якого оновлення світоглядних позицій людини”, що в контексті: *Її творчість підносить українську ідею на рівень світової культурологічної думки тим, що розробляє надзавдання нового тисячоліття: животрепетну проблематику остаточного, „недекоративного” виведення людської та національної особистості „із-під варту” наглядачів духовного концтабору, звільнення від постколоніального синдрому національної летаргії* (ДТ, 2005, № 10).

У метафорах-словосполучках помічено єднання протилежно-аксіологічних лексем з релігійної та нерелігійної сфер, що вважаємо елементом семантичної гри в публіцистичній стихії, яка прагне розширення сфер свого функціонування, посилення впливу на читача: (...) *настирливе впровадження православ'я у світські інститути, фашизація пастви* (Д, 2013, № 30); *Настали моторошні радянські 30-ті (...) Жакіття їхнього раю стають більші ніж зримими: арешти, розстріли, голод (...)* (ДТ, 2011, № 18); *Путінський режим – це вкрай небезпечний приклад „мутації” комунізму; цей правитель перейняв „священну” віру в насильство без меж* (Д, 2014, № 237); *Невже мало здобутої за радянських часів благ і „слави лукавого німбу” ціною переступання через долю тих, хто відмовлявся служити радянській ідеології?* (УЛГ, 2010, № 24). Своєрідний епітаж, досягнутий поєднанням протилежно-аксіологічних і протилежно-стильових лексем у словосполучці, може підсилюватись відновленням внутрішніх форм цих лексеми, зокрема через протиставлення прямого й переносного значень одного (чи навіть кількох) зі складників номінації-словосполучки, як, наприклад, у словосполучці **відпалі янголи**, що називає групу неблагополучних парубків-безхатків, які схожі на ангелів, відпалих через утрату надприродної сили від стін напівзруйнованого храму, де зараз живуть хлопці: *Вони, звичайно, під гарячу руку й кістки переламати можуть, і зграєю ходять, але (...) один із них музикант, інший – синок багатих батьків, який утік із дому, ну а сам Ферман – справжній справедливий керманіч, котрий зав'язав би з вулицею, якби знайшов справжню дівчину, та й живуть вони в напівзруйнованій церкві – одне слово, відпалі янголи!* (...) (ДТ, 2005, № 25). Прикметником **відпалі** (посилено ядерну сему ‘втрата’) вдало підкреслено іронічність обраної лексеми **ангели** (внесено оказіональну сему ‘зіпсований’) ще й тому, що його утворено від жаргонізму **відпад** „у знач вигуку, схвальн., несхвальн. Вираження захоплення, радості, а також досади, роздратування”¹¹, функційно-стилістичний параметр якого „пов’язаний із потужною сміховою першоосною, що є складником культури як такої та національної сміхової культури зокрема”¹².

¹¹ Л. Ставицька, *Короткий словник жаргонної лексики української мови*, <http://ukr-zhargon.wikidot.com/peredmova> [03.10.2008].

¹² *Ibidem*, з передмови.

Більшість поєднань непеєднуваного, що спираються на змішування різностильових або різностилістичних одиниць лексики, відхід від принципу мовної категоризації світу, стосуються передусім актуальних подій в Україні, пов'язаних з колишнім Президентом-утікачем Януковичем, Майданом, війною, критикою теперішнього керівництва країни, аналізом життя в Радянському Союзі та переосмисленням колишньої та сучасної політики сусідньої держави РФ. За потреби релігійні лексеми можуть змінювати свої ціннісні характеристики; так, словосполука *святая святих* „висок. що-небудь таємне, неприступне для непосвячених”; „що-н. недоторканне” (СУМ-1: 1032) набуває різко негативної оцінки, стає засобами іронії у зображенні, зокрема, вульгарно-розкішного робочого кабінету ректора-хапуги, або першого за значенням у СБУ занадто мовчазного (мабуть, і малодієвого) підрозділу УВБ, чи привілейованої російської контррозвідки тощо: *Охоронці не чинили опору, і студенти пройшли у святая святих – у „межигір'я” на другому поверсі. Після нетривалої дискусії ректор пішов, а його кабінет, як і інші, опечатали* (ДТ, 2014, № 10); *Мабуть, важко очікувати особливої відвертості від керівника святая святих СБУ – Управління внутрішньої безпеки* (ДТ, 2006, № 10); *Лізти у святая-святих російської контррозвідки, а саме в досє відомих політиків на пострадянському просторі, мають право лише обрані* (Д, 2014, № 197). І навпаки, нейтральні у вихідних значеннях лексеми за потреби спроможні змінюватись на позитивно-аксіологічні, що засвідчено доданням традиційної синтагматики лексеми *духовний* „пов'язаний з внутрішнім психічним життям людини, її інтелектуальною природою, моральним світом (на противагу її фізичній, тілесній сутності)” (СУМ-1: 260) в уже аналізованій словосполучі *духовний концтабір* „перен. цілковите обмеження будь-якого оновлення світоглядних позицій людини”, де *духовний* – це „перен. пов'язаний з багатим внутрішнім психічним життям людини, високим рівнем інтелекту, мораллю, прогресивними ідеями”. Пересвідчує в закріпленні інноваційних для лексеми *духовний* експресивно-оцінних сем ‘позитивний’, ‘правильний’, ‘досконалий’, ‘вищий’ також актуалізація цих сем не лише в прикметнику *духовний*, але й у похідному іменнику *духовність* та неологічних похідних *бездуховність*, *лжедуховність*: „Консерватори” навчили глядача своєї мови, лексикону вітрини, естетики шнурка, таблиць „не чіпати руками”. Навчили благоговіння перед високим, *духовним* (ДТ, 2005, № 8); *Духовність* – це ідеал, до якого прагнула й прагне людина у її власному розвитку, орієнтація на вищі, абсолютні цінності (УЛГ, 20122, № 3); *Поет з болісним переживанням повстає проти сірої атмосфери в суспільстві, коли громадяни стають жертвою бездуховності, гноблення душі, що веде до втрати неповторного „я” українця, просто чесної людини або її унікального таланту* (ДТ, 2006, № 4); „Хохли”, якщо хитренько закриваєте очі на повсюдне попсове хамство (від „ректорів” чи інших агресивних „аудіоносіїв лжедуховності”) (ДТ, 2006, № 20).

Розширення кола вільних вживань окремих відрелігійних неосемантизмів закріплює нові значення в релігійних лексемах, як це сталося з лексемою

культовий. СУМ–11 подав лише релігійне значення „стос. до культу (у 1 знач.)” (СУМ–11, IV: 394) (1 знач. *культ* „1. Релігійне служіння божеству; релігійна обрядовість” (СУМ–11, IV: 393). А ЗМІ розмножують словосполучення з лексемою *культовий* у значенні „перен. який справив великий вплив, став популярний”, що зробило його самостійним, аналогічно до переносного значення лексеми *культ* „перен. поклоніння кому-, чому-небудь, шанування когось, чогось” (СУМ–11, IV: 393): *Метод Лінча. Культовий режисер знайшов порятунок для України – медитацію* (ДТ, 20.04.2009); *Солодка Даруся заговорила. Культовий роман Марії Матіос перечитали в Івано-Франківську* (ДТ, 10.07.2009); *Як Вам спала на думку ця геніяльна ідея – написати книгу про „культовий” серіал?* (УП, 23.09.2010); *Культурна мелодрама „Щоденник пам’яті” стане серіалом* (ДТ, 12.08.2015); *Культурна гра FIFA як дзеркало убогості українського футболу* (ДТ, 25.09.2015); *У рейтингу Spotted by Locals – такі культові кінотеатри, як Le Lucernaire у Парижі, берлінський The Moviemiento...* (ДТ, 23.02.2016); *Ми зустрілися з ним у культовій для українських телевізійників будівлі за адресою Хрещатик, 26. Її поріг Шербачов уперше переступив у 1970–му* (ДТ, 13.08.2016); *Культові європейські автори „заговорили” українською* (Д, 03.03.2017) та ін. У СУМ–1 уже звернено увагу на такі зміни значення лексеми *культовий* в сучасній українському мовленні: „прикм. **КУЛЬТОВИЙ** (до 1 знач.) і **КУЛЬТІВСЬКИЙ** (до 2 знач.). *Культовий обряд; Культовий фільм* (який справив великий вплив, викликав наслідування” (СУМ–1: 480).

Отже, в сучасних українськомовних ЗМІ ступінь поширення низки семантичних неологізмів, утворених від загальновідомої релігійної лексики, що була у ХХ ст. периферійною, є високим. Оновлення номінативних метафор-словосполук шляхом заміни звичних лексем релігійними підсилює семантику цих семантико-синтаксичних об’єднань, додає їм експресії. У релігійних лексемах, що оновлюють уже відомі номінації-словосполучення чи входять до складу нових, відбуваються семантичні зрушення. Трансформаціям значень релігійних лексем у контекстних номінаціях більше, ніж в неконтекстних, притаманна поява іронічної конотації, поєднання несполученого, протилежно стилістичного і протилежно стилістичного. Долання традиційної синтагматики релігійними лексемами з повторенням актуалізацій нових значень у різних контекстах „загартовує” нову семантику, закріплюючи окремі значення як самостійні.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Биби́к С., *Динаміка лексичної норми* [в:] *Літературна норма і мовна практика*, за ред. С. Єрмоленко, Київ 2013, с. 73–137.
- Заботкина В., *Новая лексика современного английского языка*, Москва 1989.
- Клименко Н., Карпіловська Є., Кислюк Л., *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*, Київ 2008.

- Навальна М., *Лексика конфесійного стилю в нових функціонально-стилістичних виявах (на прикладі мови інтернет-видання „Українська правда”)* [в:] „Науковий вісник Чернівецького університету”, вип. 659, 2013, с. 14–17.
- Русанівський В., *Структура лексичної і граматичної семантики*, Київ 1988.
- Ставицька Л., *Короткий словник жаргонної лексики української мови*, <http://ukr-zhargon.wikidot.com/peredmova> [03.10.2008].
- СТИШОВ О., *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*, Київ 2005.
- Стратулат Н., *Дериваційні та семантичні неологізми в лексичній системі української мови (на матеріалі тлумачного Словника української мови в 20-и томах): автореф. дис. ...канд. філол. наук*, Київ 2009.
- СУМ-1 – *Словник української мови*, за ред. В. Жайворонка, Київ 2012.
- СУМ-11 – *Словник української мови*, Київ 1970–1980.
- СУМ-20 – *Словник української мови*, за ред. В. Русанівського, Київ 2010–2017, <http://lcorp.ulif.org.ua/Expls/>
- Тодор О., *Конфесійна лексика у мові періодики* [в:] „Культура слова”, вип. 59, 2001, с. 77–78.

У статті з’ясовано особливості стильової транспозиції релігійних лексем, що входять до метафорних номінацій-словосполук у сучасних українських засобах масової інформації. Оновлення номінативних метафор-словосполук шляхом заміни звичних лексем релігійними лексемами підсилює семантику цих семантико-синтаксичного об’єднань, додає їм експресії. У релігійних лексемах, що оновлюють уже відомі номінацій-словосполучки чи входять до складу нових, відбуваються семантичні зрушення. Семантичним трансформаціям релігійних лексем у контекстних номінаціях притаманна поява іронічної конотації, поєднання несполученого, протилежно стильового і протилежно стилістичного. Доляння традиційної синтагматики релігійними лексемами з повторенням актуалізації нових значень у різних контекстах „загартовує” нову семантику, закріплюючи окремі значення як самостійні.

Ключові слова: релігійна лексика, метафоризація, номінація-словосполучка, семантичне зрушення, аксіологія.

UKRAINIAN RELIGIOUS VOCABULARY IN NEWSPAPER PHRASE NOMINATIONS

The article identifies peculiarities of the stylistic transposition of religious lexemes that are the members of metaphorical phrase nominations in modern Ukrainian mass media. Renewal of nominative phrase metaphors by replacing frequent lexemes with religious lexemes reinforces the semantics of these semantic-syntactic associations giving them expressiveness. Religious lexemes that update phrase nominations, already known and the new ones, undergo semantic shifts. Semantic transformations of religious lexemes in contextual nominations are likely to demonstrate ironic connotations and combinations

---

of the incongruous in terms of style and stylistics. Overcoming traditional syntagmatics and recurrent actualizations of new meanings in different contexts “strengthen” the new semantics transforming particular meanings into separate ones.

Key words: religious vocabulary, metaphorization, phrase nomination, semantic shift, axiology.

zgłoszenie artykułu: 30.06.2017 r.

przyjęcie artykułu do druku: 10.01.2018 r.